

Запровадження загального початкового навчання на Поділлі у другій половині XIX століття: проблеми та перспективи

Постановка проблеми. Початкова освіта на Поділлі у другій половині XIX століття розвивалась в умовах ліквідації кріпосного права, прискореного розвитку капіталізму, піднесення революційно-демократичного та освітньо-педагогічного руху. На Поділлі, як і в країні у цілому, капіталістичний розвиток не міг обійтися без певного розвитку грамотності. Відзначимо, що найбільш значні зміни в галузі освіти відбулися у другій половині XIX століття. Це було пов'язане з піднесенням суспільно-політичного руху, а також царськими реформами 60-70 років. Не випадково звучали мотиви необхідності наблизити початкову школу до вимог життя, перш за все, запровадження загального початкового навчання, розвиток позашкільної освіти.

На нашу думку, проблема розширення мережі початкових шкіл в складних історичних умовах, запровадження освітніх реформаційних документів, враховуючи потреби в освіті дітей Поділля крізь нашарування століть має свою актуальність та необхідність сучасного розгляду.

Аналіз наукових досліджень з проблеми. Сучасними науковцями здійснено низку досліджень, у яких розглядалися концепції освіти, різні аспекти навчально-виховного процесу у початковій освіті. Теоретико-методологічні та практичні питання організації початкової освіти розглядаються у дослідженнях В. Астахової, Л. Белової, П. Бабочкина, І. Беха, А. Бойко, О. Вишневського, І. Ільїнського, І. Зимньої, І. Зязюна, В. Лісовського, Т. Осипової, Л. Пелех, Р. Піонової, В. Сітарова, Г. Троцько, Л. Шумської, Ю. Фокіна та ін.

Окремі історико-педагогічні аспекти проблеми загального початкового навчання знайшли висвітлення у публікаціях В. Владимирової, Н. Дем'яненко,

К. Каліної, В. Курила, С. Литвиненко, В. Лугового, В. Майбороди, С. Мельничука, С. Нікітчиної, І. Пелячика, Л. Прокопів та ін.

Недостатність висвітлення питань запровадження загального початкового навчання дітей на Поділлі потребує додаткового розгляду та аналізу.

З огляду на це, **мета** статті полягає в аналізі проблеми та перспектив запровадження загального початкового навчання на Поділлі у другій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Актуальними питаннями у другій половині XIX ст., особливо на початку XX століття стали питання запровадження загального початкового навчання дітей. Потреби капіталізму не могли бути задоволені системою освіти, що існувала, ні у якісному, ні у кількісному відношенні. В умовах суцільної неграмотності, що затримували розвиток промисловості, господарства, торгівлі, окремі представники ліберальної буржуазії, прогресивні діячі почали проявляти турботу про розвиток народної освіти. Вони вважали найголовнішим обов'язком держави охопити початковою освітою все підростаюче покоління.

Питання запровадження загального початкового навчання не раз піднімалося, починаючи з 60-х років XIX століття. Однак, усі проекти залишились на папері. Міністерство народної освіти не поспішало із запровадженням загального початкового навчання, вважаючи, що поширення грамотності підірве основи самодержавства. Царизм, не дивлячись на те, що бурхливий розвиток капіталізму наполегливо вимагав грамотних робітників, попри те, усіма заходами гальмував запровадження загального початкового навчання.

В умовах суспільного піднесення 60-х років XIX століття думка про загальну початкову освіту виношувалась усім прогресивним і демократичним суспільством, зокрема, значною кількістю просвітителів і учителів на чолі з К.Ушинським. Він наполягав на загальному і обов'язковому початковому навчанні, підкреслюючи, що обов'язковість передбачає відповідальність перед суспільством. Добра народна школа, на його думку, сприяє піднесенню загальної культури народу, підвищенню продуктивності праці, відкриває нові джерела

національного доходу, є найвигіднішою фінансовою операцією. К.Ушинський стверджував, що питання про заснування народних шкіл є найважливішим державним питанням. Народ, отримавши у свої руки справу освіти, при позитивному сприянні, зуміє здійснити загальну початкову освіту.

У пресі того часу піднімалося питання, що за реформи шкільництва, яка має відбутися в Народній Республіці, треба "обстоювати тип спільної школи для обох полів, яка найліпше надається до досягнення педагогічних цілей, як загальних, так і в області полово-морального виховання» [2].

Із закликом об'єднати зусилля вчителів України на сторінках преси виступила Софія Русова. Вона стверджувала, що «тільки культурна робота, тільки широке проведення в маси освіти, гасел гуманізму і моральної свідомості може перемогти ту страшну анархію, в якій зараз загибає наш такий талановитий, такий чулий до усього доброго народ. Бачучи усю небезпеку, якою загрожує нашому державному і національному існуванню сей розпад усіх народніх моральних заповітів, треба як найскоріше об'єднати сили учительства і в братній згоді ставати до спільної роботи. Тільки освіта і моральне виховання народу переможе такі наслідки попереднього становища України» [4].

У серії статей під назвою "Завдання нової школи" референт секретаріату освіти С.Сірополко спинився на завданнях дошкільних закладів і початкової школи в підготовці дитини до життя в суспільстві. Він писав: «Для сучасного життя необхідні самодіяльні, настирливі в досягненні своєї мети, шануючі працю, розумово та морально розвинені працівники, як безпосередні учасники родинного, громадського та державного життя».

У період підготовки реформи початкової освіти (з 1856 по 1864рр.) серед багатьох проектів завдання запровадження початкового навчання висували «Проект общего плана устройства народных училищ», поданий Особливим міжвідомчим комітетом у 1861 році, а також проект «Положение о мерах к распространению образования среди сельского населения», розроблений Міністерством державного майна. Останній проект «в своих предложениях исходил из необходимости введения бесплатного всеобщего и обязательного

начального обучения. Однако, все расходы на начальные школы возлагались на население соответствующей местности, т.е. специальных ассигнований со стороны царского правительства не предусматривалось».

Запровадження загального початкового навчання в цих проектах визнавалось необхідним не тільки для потреб економічного розвитку країни, але і «для утворення в народі релігійних і моральних понять».

У кінці 60-х і початку 70-х років в урядові органи почали надходити прохання від багатьох земств, і перш за все повітових, про запровадження загального і навіть обов'язкового навчання. Міністерство народної освіти на чолі з Д.А.Толстим бачачи, що почався рух на місцях за загальне обов'язкове початкове навчання, спробувало обмежитись офіційним поясненням, що запровадження обов'язкового навчання «в даний час неможливе».

Однак, зусилля земських прохань змусило Д.А.Толстого доручити члену Ради Міністрів народної освіти А.С.Воронову зайнятися розробкою питань про можливість задоволення земських прохань. Воронов у 1874р. подав два проекти:

- 1) «Про запровадження обов'язкового навчання в Санкт-Петербурзі».
- 2) «Про запровадження початкового навчання за проханням деяких земських зібрань».

Питання про запровадження загального початкового навчання досить часто звучало на земських зібраннях. Так, у 1904р. у доповіді Подільської губернської управи в справах земського господарства губернському комітету «Про потреби початкової і професійної освіти Подільської губернії» вказувалось, що для запровадження загального початкового навчання при розрахунках кількості дітей шкільного віку необхідно мати 3 тис.шкіл. При цьому вважалось, що школа повинна бути розрахована на 60 дітей, а тривалість терміну виконання плану запровадження загального початкового навчання 15 років. Тобто щорічно необхідно було відкривати 200 нових шкіл. А в цілому, щоб відкрити доступ до початкових шкіл на Поділлі необхідно було відкрити 4421 школу.

Буржуазні діячі давали собі звіт в тому, що неграмотність населення перетворилася у гальмо для розвитку продуктивних сил. Однак, їх економічна

оцінка народної освіти не співпадала з політичною. У підході до вирішення проблем всеобучу чітко проявилась позиція різних політичних сил.

Питаннями загального початкового навчання займалися комітети грамотності, різні добровільні товариства з народної освіти, з'їзди вчителів і діячів профтехосвіти, земства.

Протягом семи років (1907-1914) у Державній Думі обговорювався план запровадження загального початкового навчання. Політична боротьба, що розгорнулася при обговоренні цього питання, показала всю реакційність «просвітницької» політики царизму. У земствах були різні думки з таких питань, як доступність і обов'язковість навчання. Ряд земських діячів, як і в часи К.Ушинського, відділяли питання про загальне навчання від питання його доступності і обов'язковості.

У період революції 1905р. питання про запровадження загального початкового навчання стало відкритим політичним питанням. Зростання самосвідомості народних мас проявлялось у тому, що на різних з'їздах, мітингах піднімалося питання про запровадження загальної початкової освіти. Однак, після поразки першої революції питання не було поставлене на порядок денний. Правда, у Державній думі, починаючи з 1907р., обговорювались різні законопроекти про запровадження загальної початкової освіти, але ні один з них не став законом.

У 1907р. уряд вніс на розгляд II Державної думи розроблений Міністерством народної освіти проект запровадження загального початкового навчання. Згідно нього передбачалось ввести в Росії початкове навчання в об'ємі трьохрічної школи у губерніях, де діяли земства. Таким чином, не передбачалось охопити загальним навчанням народи, які проживали на окраїнах Росії. Строк запровадження загального навчання не був установлений і для центральних губерній.

Варто наголосити, що у земському середовищі значного поширення набула думка про запровадження загального початкового навчання, особливо у 1908 році. Як тільки у травні 1908р. був виданий законопроект царського уряду про

запровадження загального навчання, подільська губернська і повітові управи в справах земського господарства приступили до складання проектів шкільних мереж і фінансового плану в губернії. Ця робота земствами Поділля була успішно виконана. Перед земськими діячами відкрилось широке поле самостійної роботи.

Досить явно звучали мотиви необхідності наблизити початкову школу до вимог життя, перш за все, ввести загальну початкову освіту. Однак вирішити це завдання в тодішніх умовах, було неможливо. Так, у 1908-1910 роках у Подільській губернії було відкрито тільки 212 комплектів початкових шкіл, а залишилось відкрити, згідно розробленого плану запровадження загальної початкової освіти в губернії, ще 3584 початкові школи.

Виконати накреслені земствами плани запровадження загального початкового навчання, згідно закону 1908р., не вдалося. Головною причиною була і та, що в цей час царизмом планувалось реформувати «куці» земства Поділля, і ввести звичайні земства, які діяли в Росії згідно реформи 1864р., і контрреформи 1890р. Більш того, із запровадженням на Поділлі у 1911р. таких земств привело до того, що питання організації народної освіти, згідно постанови першої сесії Подільського губернського комітету, були передані повітовим земствам.

Розвиток капіталізму змусив царський уряд розширювати мережу початкових шкіл, при цьому враховуючи потреби в освіті дітей основної маси подоян. Проте урядові перетворення в галузі освіти у національних окраїнах Російської імперії проводились вкрай неохоче, повільно і в урізаному вигляді. В цілому, стан початкових шкіл не відповідав навіть найнеобхіднішим потребам часу. Початкова школа, як і вся система народної освіти, поєднувала в собі пережитки феодалізму у вигляді станового характеру школи з буржуазно-поміщицьким характером освітнього і виховного процесу.

Отже, початкові школи Поділля, як і в цілому в країні, у тому вигляді, як вони існували як у кількісному, так і у якісному відношенні, не могли задовольнити все зростаючі потреби подільських дітей в елементарній освіті. Вони були ні загальними, ні обов'язковими. Катастрофічно недостатня кількість шкіл, мізерні

державні асигнування, заборона навчатись українською мовою, загальна бідність основної маси населення краю та ряд інших причин приводили до того, що значна кількість дітей була позбавлена можливості відвідувати початкову школу.

Література

1. Грищенко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965). / М. С. Грищенко [За ред. доц. С. А. Литвинова]. – К. : Радянська школа, 1966. – 260 с.
2. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : “А.П.Н.”, 2002. – 224 с.
3. Історія педагогіки : [навчальний посібник для пед. інститутів / За ред. проф. М. С. Грищенка]. – К. : Видавниче об’єднання “Вища школа”, 1973. – 444 с.
4. Луговий В. І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні (теоретико - методичний аспект) : Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. – К. , 1995. – 400 с.
5. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / Редкол. : Э. Д. Днепров и др. – М. : Педагогика, 1991. – 448 с.
6. Ушинський К. Д. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. /Ред. Струминский В.Я. – М.: Просвещение, 1953. – Т. – 1. Вопросы воспитания. – 639 с.
7. Чавдаров С. Тридцять років радянської школи в УРСР // Наукові записки: Український Науково-Дослідний Інститут педагогіки. – Т. III / За ред. проф. С.Чавдарова. – К. : Рад. шк., 1949. – С. 53–62.
8. Ящук І. Історико-логічний аналіз проблеми розвитку творчої особистості / І. Ящук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Серія : Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 248. – С. 197–205.
9. Ящук І. П. Земський педагог про проблеми виховання майбутнього вчителя / І. П. Ящук // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2008. – № 2. – С. 60–65.

Анотація. Стаття присвячена питанню запровадження загального початкового навчання на Поділлі у другій половині XIX початку XX століття. Проаналізовані прогресивні ідеї та проблеми цих реформаційних процесів.

Ключові слова: загальне початкове навчання, Поділля, навчання, виховання, розвиток.

Аннотация. Статья посвящена вопросу реализации всеобщего начального образования на Подолье во второй половине XIX начале XX столетия. Проанализированы прогрессивные идеи и проблемы этих реформационных процессов.

Ключевые слова: всеобщее начальное образование, Подолье, обучение, воспитание, развитие.

Summary. This article deals with the questions of realization of general primary education in Podillia region in the second half of the 19th and early 20th century. Progressive ideas and problems of these reform processes are analyzed.

Keywords: general primary education, Podillia region, training, education, development.

Заявка на участь у конференції

1. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія;
2. Ящук Інна Петрівна;
3. кандидат педагогічних наук, доцент;
4. декан факультету початкової освіти та філології;
5. 29000, м. Хмельницький, вул.. Проскурівського підпілля, буд. 139.
6. 067-38-28-444
7. iyashuk@mail.ru